

ISSN 1300-9052

ERZURUM ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 125. YILI ÖZEL SAYISI

YIL : 13

SAYI : 31

ERZURUM 2006

ISSN 1300-9052
ERZURUM ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Türkiyat

Araştırmaları

Enstitüsü

Dergisi

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 125. YILI
ÖZEL SAYISI

(ULUSLAR ARASI HAKEMLİ)

Yılda en az iki kez yayımlanır

YIL:13

SAYI:31

ERZURUM 2006

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYINLAYAN

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü Müdürlüğü

SAHİBİ

Yönetim Kurulu Adına Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Turgut KARABEY

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Besim ÖZCAN
Doç. Dr. Mehmet TÖRENEK
Doç. Dr. Kâzım KÖKTEKİN

YAYIN MÜDÜRÜ

Muammer AKPINAR
Enstitü Sekreteri

ADRES

Atatürk Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü
25240 ERZURUM
<http://atauni.edu.tr/turkiyat>
e-mail: turkiyat@atauni.edu.tr

Dizgi: Abdulkadir ERKAL

Baskı: Eser Ofset

Not: Üniversiteler Yayın Yönetmeliğinin 6. Maddesi uyarınca yazıların bilim ve dil sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergimiz, TAED adı altında *MLA* (Modern Language Association) *International Bibliography* indeksinde yer almaktadır.

ISSN 1300-9052

HAKEM KURULU*

Prof. Dr. M. Orhan OKAY
Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN
Prof. Dr. Şükrül Haluk AKALIN
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
Prof. Dr. Leyla KARAHAN
Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU
Prof. Dr. S.Mahmut KAŞGARLI
Prof. Dr. Emine G.NASKALI
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN
Prof. Dr. Kemal YAVUZ
Prof. Dr. Recep TOPARLI
Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Prof. Dr. Kamil VELİYEV
Prof. Dr. Ağamusa AHUNDOV
Prof. Dr. Meşedihanım NİMET
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY
Prof. Dr. Valeh HACILAR
Prof. Dr. Kasımcı SADIKOV
Prof. Dr. Asri ÇUBUKÇU
Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Prof. Dr. Mustafa BAKTİR
Prof. Dr. Muhsin MACİT

Levent İSTANBUL
A. Ayrancı ANKARA
Gazi Üni.ANKARA
TDK ANKARA
Ege Üni.İZMİR
Ege Üni.İZMİR
Ege Üni.İZMİR
Hacettepe Üni.ANKARA
Gazi. Üni. ANKARA
Atatürk Üni.ERZURUM
Trakya Üni.EDİRNE
Marmara Üni.İSTANBUL
Atatürk Üni.ERZURUM
Ege Üni.İZMİR
İstanbul Üni.İSTANBUL
TDK Başkan Yardımcısı
Abant İ.Baysal Üni.BOLU
Selçuk Üni.KONYA
Atatürk Üni.ERZURUM
Selçuk Üni.KONYA
Devlet Üni.BAKÜ
Devlet Üni.BAKÜ
Tarih Ens.BAKÜ
Erciyes Üni.KAYSERİ
Atatürk Üni.ERZURUM
Erciyes Üni.KAYSERİ
Pedagoji Ens.TİFLİS
Şarkşinaslık Ens.TAŞKENT
Atatürk Üni.ERZURUM
Atatürk Üni.ERZURUM
Atatürk Üni.ERZURUM
Atatürk Üni.ERZURUM
Gaziantep Üni. G.ANTEP

* Dergimize verilen yazılar, üniversitemizin çeşitli birimlerinde ve diğer üniversitelerde görev yapıp, yukarıda adları geçen değerli bilim adamlarımıza, Bilim dalına göre tetkik ettirilerek yayın kurulunun da onayı alındıktan sonra yönetim kurulu kararıyla bastırılmaktadır. Böylece dergimiz hem hakemli nitelik kazanmakta, hem de bu sayede farklı akademik birimler ve üniversiteler arasında iletişim zemini hazırlamaktadır.

Hakem Kurulu'nun teşekkülünde öğretim üyeleri arasında herhangi bir ayırım yapılmamakta, ihtiyaca göre temas kurulabilenlerden kabul edenler bu kurula alınmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Alaattin UCA	: Atatürk'ün Doğumu ve Çocukluk Yılları (1881-1893).....1
Dr. Muhsine BÖREKÇİ	: Atatürk-Dil ve Kültür.....15
Dr. Selami SÖNMEZ	: Millî Bir Lider Olarak Motivasyon Dehası Atatürk.....23
Dr. Salim GÖKCEN	: Dogmatik Yunan Paranoyası "Anadolu'da Rum Soykırımı".....73
Dr. İsmail EYYÜPOĞLU	: 91. Yılında Sarıkamış Taarruzu.....93
Dr. Muammer DEMİREL	: Sarıkamış'ta Ermeni Olayları.....105
Dr. A. Ali GAZEL	: İçel Mutasarrıfı İbrahim Behçet Paşa'nın İçel Sancağı'na (Anamur, Gülnar, Ermenek, Gazipaşa) Dair Raporu (1892).....119
Dr. Ahmet ÖĞRETEN	: Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim...135
Dr. Mehmet İNBAŞI	: Trabzon/Batum Eyâleti Valileri (1755-1795)....161
*****	
Süleyman EFENDİOĞLU	: Cümle Menşeli Edatlar.....193
Fatma Ö. DAĞABAKAN	: İki Ayrı Kültür İki Ayrı Dil.....209
Dr. Kemal TİMUR	: Süleyman Musli ve Semerkant Romanlarında Batınlık ve Hasan Sabbah.....217
Dr. Nesrin FEYZİOĞLU	: Türk Dünyası'nda ve Anadolu'da Kopuz.....233
Dr. Sedat ADIGÜZEL	: Azerbaycan Edebiyatının Yenilikçi Şairi Resul Rıza.....247

Dr. A. Osman ENGİN : Program Geliştirme Mantığıyla Eğitim
Programlarının Felsefi, Kültürel Temeli ve Türk
Eğitim Sisteminin Dayandığı Felsefe.....259

Dr. Erdal AYDOĞAN : Reis-i Cumhur'un Doğu İncelemeleri 1924
Erzurum Depremi.....291

Murat KACIROĞLU : Turan Oflazoğlu'nun "İktidar Üçlemesi" Üzerine
Bir İnceleme.....295

Dr. Süleyman TULÜCÜ : Fuad Köprülü'ye Dair Önemli Bir Eser.....313

EREĞLİ KÖMÜR MADENİ HAVZASINDA İLK ÜRETİM* The First Production In Ereğli Coal Mine Basin

Dr. Ahmet ÖĞRETEN**

ÖZET

Bu çalışmada, Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda ilk üretim ele alınmıştır. Ereğli Havzası'nda bulunan kömür, bir süre uygulanan deneme üretiminden sonra yüzde yüz yerli sermaye ile yerli girişimciler tarafından kurulan bir kumpanya eliyle işletilmiştir. Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda olduğu gibi Osmanlı'da kurulan ilk şirketlerden olma özelliğini de taşıyan bu altı ortaklı kumpanyanın 1842 yılı Kasım ayı başından 1845 yılı Kasım ayı sonuna kadar üç yılı aşkın süreyi kapsayan üretim ve yatırım faaliyetleri değerlendirilmiştir. Böylece Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda 1848 yılından itibaren yapıldığı zannedilen kömür üretiminin daha eskilere dayandığı tespit edilmiştir. Çalışma vesile ile kısaca Osmanlı'da kömür madencilğine ve kömür madencilği ile Osmanlı sanayisi arasındaki ilgiye de temas edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ereğli Kömür Madeni Havzası, Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası, kömür üretimi.

ABSTRACT

This study deals with the first production at Ereğli Coal Firm. The coal available on Ereğli Basin was processed by a firm established by native entrepreneurs through completely native capital after a pilot production carried out for a while. This six-partner firm is one of the first companies established not only on Ereğli Coal Basin but also at the time of The Ottoman Empire. The production and investment activities of this firm involving a period lasting from the beginning of November 1842 to the end of November 1845 which is almost more than three years are evaluated. Thus, it has been determined that the coal production on Ereğli Coal Basin which is supposed to have been carried out since 1848 goes back to previous years. The coal mining at the time of The Ottoman Empire and the relation between coal mining and the industry of The Ottoman Empire are mentioned through the study.

Keywords: Ereğli Coal Basin, Ereğli Coal Mine Company, coal mining production.

* Bu makale, 11-13 Kasım 2005 tarihlerinde düzenlenen Zonguldak Kent Tarihi'05 Binali'nde sunulan bildirinin geliştirilmesiyle kaleme alınmıştır.

** Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Merkezi Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Türklerde madencilik kültürünün köklü bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Türkler demir işleyicilikleri sayesinde daima yüksek bir harp sanayiine sahip olmuşlardır. Demirden önce bakır, bronz ve altın işleyiciliği mevcuttur. Türklerin anayurdu olarak bilinen Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda Afanasyevo kültür çevresine dâhil Minusinsk ve Altay bölgelerindeki buluntu yerlerinde MÖ. 3000'lerden kalma bakırdan yapılmış bıçak, biz ve tellerle küpe ve diğer süs eşyaları ele geçmiştir. İlk Türk merkezlerinden gösterilen Andronova kültür çağında ise bütün orta ve kuzey Asya'da ilk defa altın ortaya çıkmıştır. Bu devirde çok güçlü ve zengin bir sosyal hayatın var olduğu anlaşılan Altayların gerçek bir altın endüstri merkezi olma durumu vardı. Buradaki madenciliğin tesirleri güneyde Tanrı Dağlarına kadar etkisini göstermiştir (MÖ:2000). Türk madenciliğinin Hint-Avrupalı halklar üzerinde etkili olduğu bilim çevrelerince de kabul edilmiştir¹. Tiyânşan, Altay, Ural ve Sayan dağlarında bulunan eski madenlerin yerli Türkler tarafından işletildiği rivayet edilmektedir. Türkistan'da demir kültürünün de MÖ. 2000'lerde var olduğuna hükmedilmiştir. Demir işleme kültürü ve demirden yapılmış alet ve eşyalar Çin ve Hindistan'a Türk dünyasından girmiştir². Sonraki dönemlerde yine Altay bölgesinde demir, Tanrı Dağlarında, Kaşgar-Kuça havalisinde altın, gümüş, bakır, kurşun, kükürt madenleri Hunlar ve Götürkler, Tuna'da Maroş havalisindeki tuzlalar Bulgarlar, Kafkaslarda altın ve gümüş madenleri Hazarlar tarafından işletilmiştir³. Türklerin madenciliğin hemen her türünde ileri seviyede bilgi sahibi oldukları, madencilikle ilgili faaliyetlerinin MÖ. 7000 yıllarına kadar dayandığı bilinmektedir⁴.

Selçuklular ve Osmanlılar da idareleri altındaki topraklarda çeşitli maden yataklarını işletmişlerdir. Bilhassa altın ve gümüş madenlerinin işletilmesine daha büyük önem verildiği görülmektedir. Altın ve gümüş madenlerinin işletilmesine öncelik verilmesi, bu çağlarda banknot kullanımı söz konusu olmadığından tedavülde bulunan paraların özellikle altın ve gümüşten darb edilmesindedir⁵.

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983, s.307-308.

² A.Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, s. 29-31.

³ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 315.

⁴ Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. XXVI-XXVII.

⁵ Osmanlı Arşivlerinde bulunan Darphane defterlerinde altın ve gümüş madenleri ile ilgili kayıtların daha bir özenle tutulduğu görülmektedir.

I. OSMANLIDA KÖMÜR MADENCİLİĞİ

Osmanlı Devletinde maden kömürü yataklarının işletilmeye başlanması nisbeten daha geç dönemlerdedir. Osmanlıda maden kömürünün ilk defa 1731 yılında Humbaracı Ahmed Paşa tarafından Saraybosna'da bulunmuş olmasına rağmen, bu kömürden istifade edilemediğine dair bilgiler vardır⁶.

Araştırmalar sonucu, Osmanlıda kömür üretiminin Ereğli Kömür Havzası'nda bulunan kömürden daha eskiye, XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar dayandığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışının batı sahillerinde bulunan kömür yataklarıdır. Bugün halen işletilmekte olan bu kömür yataklarının işletme ve idaresi III. Selim Devrine rastlayan H.1208/M.1793 yılında bir kurala bağlanmıştır. Buna göre, bu kömür madeni ve civarında sonradan ortaya çıkacak kömür madenleri ile diğer madenler, kömür madenine ilhak olunup birleştirilerek müstakil bir mukataa oluşturulacaktır. Oluşturulan bu işletmenin üretimine itina gösterilmesi için Başmuhasebeye kayd olunmuş ve İrad-ı cedid Hazinesine de ilmühaberi yazılmıştır. Bu işletmenin mevzuata uygun olarak idaresi, nüfuz sahibi bir şahsın idaresine ihale olunmasında görülmüştür. Bu durumda, herhangi bir değer takdir edilmeksizin üç senelik hâsılatıyla hesapları görülmek şartıyla yürürlükte bulunan kural ve malikâne mevzuatı gereği kömür madenlerinin mukataası, 1209 senesi Martı (M.12 Mart 1795) başından itibaren idare ve imal edilmek üzere İrad-ı cedid Defterdarı Mustafa Reşid Efendinin takdim ettiği rapor doğrultusunda, malikâne olarak Kaptan Paşa idaresine verilmesi teklif edilmiş ve bu teklif Padişah tarafından onaylanmıştır⁷. Bu madene değer takdir edilemeyeşinin sebebi muhtemelen, yeni keşfedilmiş olmasından dolayı rezervinin ve üretim kapasitesinin henüz tespit edilememiş olmasındandır.

Ereğli madenlerinden daha eski tarihli bir diğer kömür işletme girişimine ruhsat verilmesi yine III. Selim Devrine aittir (H.1210/M.1795-1796). Eski humbaracıbaşılarından Resmî Mustafa Ağa, Yedikumlar mevkiinde bulunan kömür madenlerinin üç yıllık bir deneme üretiminden sonra, belirlenecek uygun bir bedel karşılığında işletilmek üzere kendisine verilmesini istemiştir. Padişah üretilecek kömürün nerelerde ve hangi amaçla kullanılacağını öğrendikten sonra bu girişimi takdirle karşılamış ve hemen ruhsat verilmesini buyurmuştur. Ayrıca Mustafa Ağa ve beraberindeki girişimciye Hasköy Tophanesinde bir de

⁶ Orhan Kural-Ramazan Asmatülü, "Türkiye'de Kömür Madencilikinin Tarihçesi", *Kömür*, İstanbul 1998, s. 2.

⁷ BOA, Hatt-ı hümayun, nr. 197/9882.

memuriyet vermiştir⁸. İstanbul Yedikumlar mevkiindeki bu kömürün, 1774 yılında Baron de Tott tarafından bulunduğu, ancak madenin çıkartılması ve naklinde zorluklar olacağı düşüncesi ile işletilmediği rivayet edilmektedir⁹.

Ereğli kömür yataklarından önce varlığı bilinen ve işletilen diğer kömür madenleri Anadolu'nun batı ve güney sahillerinde bulunan kömür yataklarıdır. Bu madenler Marmaris, İçel ve Alanya Dağları'nda bulunan kömür madenleridir. Bu maden yataklarının işletme imtiyazı, Osmanlı Hükümeti tarafından, Mısır'da gerçekleştirdiği modernizasyon ile meşhur, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşanın (valiliği 8 Temmuz 1805) işletmesine ihale edilmiştir. Bu madenler, Ereğli Kömür madenlerinin verimli ocaklarının 1854 yılında patlak veren Kırım Savaşı sırasında Osmanlı devletinin müttefiki durumundaki İngiliz ve Fransız donanmasının kömür ihtiyacını karşılamak üzere geçici olarak İngiliz idaresine verilmesinden sonra kömür darlığı görüldüğünden, Mehmed Ali Paşanın işletme ruhsatı Meclis-i Vâlâ tarafından iptal edilerek, Ereğli Kömür Madenlerini işleten Kumpanyaya verilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan başka Midilli Adası'nda Telvine Köyünde ortaya çıkan kömürün belirlenen şartlarla ve on sene müddetle imtiyazının Kastamonu Valisi İsmet Paşaya verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kısa süre önce Girit Adası'nda ortaya çıkan kömürü incelemek üzere, Mühendishane Kaymakamı Süleyman Esad Efendi, 1.359 kuruş harcırahı Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası tarafından karşılanmak üzere özel görevle Girit'e gönderilmiştir (10 Haziran 1854)¹⁰. İncelenme sonunda işe yaramadığı anlaşıldığından terk olunan bu kömür madenleri ile bundan böyle Akdeniz sahillerinde ortaya çıkacak madenlerin Kumpanyaya bağlanmasına açıklık getirilememiştir (25 Haziran 1855)¹¹.

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı memleketlerinin hemen her yerinde maden kömürü araştırmalarının devam ettiği görülmektedir. Çıldır Sancağında vapurlarda kullanıma elverişli kömür bulunmuş (1850)¹², aynı yıl İmroz ve Selavrik adalarında bulunduğu haber alınan kömürlerin numunelerinin İstanbul'a gönderilmesi için buralardaki yetkililere emirler gönderilmiştir (1 Nisan 1850)¹³. Tekirdağı havalisinde keşfedilen kömür madenlerinin muayenesi ve numune getirilmesi için Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası tarafından adamlar

⁸ BOA, Hatt-ı hümayun, nr. 240/13417.

⁹ Enver Ziya Karal'dan naklen İsa Tak, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri*, Basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erz. 2001, s. 6.

¹⁰ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 799, v. 145b.

¹¹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 237, s.16.

¹² BOA, HH.İ, nr. 177.

¹³ BOA, HH.MH, nr. 1/5.

gönderilmiştir (1850)¹⁴. Yapılan inceleme sonunda kömürün kaliteli ve çıkarılabilir nitelikte olduğunun belirlenmesi üzerine, Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştır (Haziran 1850)¹⁵. Aynı tarihlerde Silivri’de bulunan kömürün de kazılmasına karar verilmiştir¹⁶.

Hicaz ve Irak Ordusu Kumandanı Müşir Namık Paşa ve Kaptan Paşa tarafından takdim olunan yazılarda Irak’ta Süleymaniye ve dağlarında bulunan kömür madeninin vapurlarda kullanmaya elverişli olmadığı bildirilmiş iken sonradan Kefri Kasabasında bulunan kömür madeninin işe yarar nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Bulunduğu yer itibariyle kazı ve nakli kolay ve az masraflı olduğu tespit edilen kömürün Tersanede yapılan incelemesi sonunda kaliteli olduğu anlaşılmış ve Basra-Bağdat arasında işletilmek üzere yaptırılacak nehir vapurlarında kullanılması düşünülmüştür (28 Aralık 1851)¹⁷.

Yemen Valisi Mustafa Paşa, Yemen’de bulunan kömürün numunesini bir yazı ile birlikte İstanbul’a göndermiştir. Mustafa Paşa tarafından numunesi gönderilen kömürün işletilmesinin Tefer sancağının zabtına bağlı olduğundan bahsedilmektedir. Sonraki yıllarda bu kömürün durumu, işletilip işletilemediği hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır (15 Kasım 1852)¹⁸.

Oltu’da bulunan maden kömürünün çıkarılması için Ereğli madenlerinde çalışan İngiliz madencilerden birinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Oltu kömür madenlerinin işletilmesi ile bilhassa kış mevsiminde yakacak sıkıntısı çeken ve odun fiyatlarının artmasına sebep olan Erzurum’un yakacak sorununun giderilmesi tasarlanmıştır (3 M 1269/ Ekim 1852)¹⁹. Bu kömürün işletilmesi halinde Erzurum’da bulunan Dökümhane ve Tophanenin yakacak ihtiyacının da karşılanacağı muhakkaktır²⁰.

Sonraki yıllarda da ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan kömür madenlerinin işletilmesi ile ilgili faaliyetlerin devam ettiği görülür. Yalakabat (Yalova) ve Tekirdağı civarında yeni bulunan kömür madenlerini işletmek üzere Fransız vatandaşı Niko ve Anoh girişimde bulunmuşlardır (Kasım 1853)²¹. Kastamonu Cide’de bulunan kömürden alınan numune Ereğli Kömür Madeni Müdürü Halil Kadri tarafından Darphaneye gönderilmiş, yapılan tahlil sonucu

¹⁴ BOA, HH.MH, nr. 6/4.

¹⁵ BOA, HH.MH, nr. 8/50.

¹⁶ BOA, HH.MH, nr. 9/28.

¹⁷ BOA, A.AMD, nr. 34/77.

¹⁸ BOA, A.AMD, nr. 41/9.

¹⁹ BOA, E.MKT.NZD, nr. 61/15.

²⁰ BOA, ML.MSF, nr. 2093, 2181, 2372, 2854; 2556.

²¹ BOA, HR.MKT, 67/2.

halis maden kömürü olduğu anlaşılmıştır²². Bir Avusturya kumpanyasının İvraca'da bulunduğu, Osmanlı idaresinin arzusuna rağmen Rahova İskelesi'ne kömürün nakli için demiryolu döşemeye yanaşmadığı kömür (22 Haziran 1857)²³, Ankara ve Konya havalisinde bulunan kömür (Aralık 1859)²⁴, Rıdoyna Manastırı civarındaki dağlarda bulunan ve vapurlarda kullanıma uygun olduğu anlaşılan kömür madeni bunlardandır (Ekim 1861)²⁵.

II. EREĞLİ KÖMÜR MADENLERİNİN BULUNUŞU VE İŞLETİLMESİ

II-1. Kömürün Bulunuşu

Ereğli Kömür Havzası'nda kömürün bulunuşu ile ilgili, muhtelif rivayetler vardır²⁶. Pek çok versiyonu bulunan bu rivayetler²⁷ bir yana, Maden Havzası hakkında Hazine-i hassa müteahhitlerinden biri tarafından yapılan genel değerlendirme raporunda (M.26 Şubat 1904), kömürün bulunuşunun II. Mahmud devrinde, işletilmeye başlamasının ise Abdülmecid devrinde olduğu "...Cennetmekân Sultan Mahmud Han Adlî zaman-ı saltanatlarında keşf edilip, vâlid-i mâcid hazret-i cihanbânî firdevs-i âşiyân Abdülmecid Han Gazi hazretlerinin evân-ı hilâfetlerinde cevher ihrâcâtına başlanılan..." cümlesiyle ifade edilmektedir. Ancak kesin bir tarih verilmemektedir²⁸. 1334 tarihli Müstakil Bolu Livası Salnâmesi kaynak gösterilerek verilen, "Ereğli civarında kömür madeni cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı sâni hazretlerinin evâhir-i saltanatında ilk defa olarak Tiran Karyesi havalisinde keşf edilmiştir" bilgisi ile 21 Zilhicce 1256 (14 Şubat 1841) tarih ve 21 numaralı *Ceride-i Havadis* gazetesinde yer alan "Ereğli'de çıkan taşkömürü madeni" ifadesi de kömürün II. Mahmud devrinde bulunduğunu teyit etmektedir²⁹.

II-2. Ereğli Madenlerinin İşletime Açıldığı Dönemde Karşılaşılan Sorunlar

Osmanlı idaresinin Ereğli Kömür Madenlerini faaliyete geçirmekte gevşek ve ihmalkâr davrandığı, hatta unuttuğu iddia edilerek ağır eleştiriler

²² BOA, HR.THR, 1253/78.

²³ BOA,E.MKT.NZD, nr. 286/9.

²⁴ BOA,E.MKT.NZD, nr. 295/88.

²⁵ BOA,E.MKT.NZD, nr. 367/72.

²⁶ Bu rivayetler için Bakz. Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar*, İstanbul 1934, s. 9-18.

²⁷ Mualla Murat, *Zonguldak ve Bartın Çevrelerinde Halk Bilimi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

²⁸ BOA, Y.PRK.HH, nr. 35/86.

²⁹ İ. Tak, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri*, s. 9.

yapıldığına rastlanmaktadır³⁰. Tespitler bu tür ağır eleştirilere mahal bir ihmal olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Osmanlı idaresi tarafından yüzyıllarca işletilmiş pek çok yer altı zenginlik kaynağı vardır ki, günümüzde yeri bile bilinmemektedir. Günümüzde dünyanın en gözde enerji kaynaklarından olan ve ülkemizde bol miktarda bulunan, uranyum ve bor madenleri, hatta petrol zenginliklerinden yararlanamayışımızın sebepleri ne ise, Osmanlı idaresinin Ereğli Maden Havzası'ndaki kömür madenlerinden hakkıyla yararlanamayış sebebi de odur.

Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devletinin dağılma sürecine girdiği, pek çok iç ve dış problemle yüz yüze olduğu bilinmektedir. III. Selim'in başlattığı devleti yeniden yapılandırma girişiminin kanlı bir askeri ihtilalle sonuçsuz bırakılmasından sonra iktidara gelen II. Mahmud'un yeni bir yapılanma süreci başlatması, bu sürece karşı yer yer görülen iç tepkiler, yeni yapılanma sürecinin bir boyutunu oluşturan askeri yapılanma ve Yeniçeri Ordusunun kaldırılması, bu ordunun kalkmasını fırsat gören Fransanın Cezair Eyaletine saldırması ile başlayan ve devam eden (1830-1847) savaş, Rusya'nın da dahil olduğu büyük Avrupa devletlerinin teşvikiyle patlak veren ve bağımsızlığa kadar varan Yunan ayaklanması, Yunan ayaklanması bahane edilerek İngiltere ve Fransanın bir yandan, Rusyanın diğer yandan Osmanlıya savaş ilanı; yine bu devletlerin teşviki ile Sırp ve Karadağlıların huzursuzlukları, Yunan isyanı kaynaklı anlaşmazlığın Fransız destekli Mısır Valisi Mehmed Ali Paşayı merkezî hükümete karşı harekete geçirmesi ve Mısır kuvvetlerinin Osmanlı Başkenti İstanbul kapılarına kadar dayanması³¹; bu problemin halinde siyasi desteği bulunan İngiltere ve Fransa ile imzalanan 1838-1839 ticaret anlaşmalarının ülkenin sermaye kaynaklarını alıp götürmesi³² gibi olaylar, Ereğli Kömür Havzası'nda kömürün bulunduğu ve işletilmesi için çalışmalar yapıldığı süreçte gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu olaylar, madenlerin etkin ve verimli bir şekilde faaliyete geçmesini engellemiştir.

II-3. Ereğli Kömür Havzası'nda İlk Üretim ve İstihdam

Ereğli Kömür Havzası'nı konu alan hemen bütün eserlerde, Havza'da kömür üretiminin başlangıcı olarak kabul edilen tarih 1848 yılıdır³³. Merkezi

³⁰ A. Naim, *Zonguldak Havzası...*, s. 18-20; Hüseyin Fehmi İmer, Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1944, s. 8-9; Sadreddin Enver, *Zonguldak Kömür Havzamız*, Eti Bank Yayınından, 1941, s. 10-14; Bahri Savaşkan, *Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi*, Zonguldak 1993, s. 5-6.

³¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985, s. 98-118, 126-136.

³² Haydar Kazgan, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, İstanbul 1995, s. 171.

³³ Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda üretimin 1848 yılında başladığını iddia eden belli başlı eserler şunlardır: A. Naim, *Zonguldak Havzası ...*, s. 18-20; H. F. İmer, Ereğli Maden Kömürü

Zonguldak'ta bulunan Türkiye Taşkömürü İşletmeleri Kurumunun ambleminde de bu tarih yer almaktadır. Ayrıca, işin başında Hazine-i Hassa idaresinde bulunan Ereğli Kömür Havzası'nın beceriksizlik ve idaresizlik yüzünden "Kömür Kumpanyası" adı altında birleşen İngiliz sarraflara terk edildiğinden ve Havza'nın İngilizlerin eline geçtiğinden bahsedilmektedir³⁴.

Araştırmalar bu bilgi ve iddiaların tamamen gerçek dışı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ereğli Kömür Havzası'nda 5 Kasım 1842-30 Kasım 1845 tarihleri arasında yerli girişimci ve yerli sermayeyle oluşturulan Kumpanya eliyle üretim yapıldığı kesindir³⁵. Ancak bundan önce de Kömür Havza'sında kömür üretimi yapıldığına dair işaretler vardır.

Osmanlı Arşivlerinde Hazine-i hassa kayıtları üzerinde yapılan incelemeler havzadaki madencilik faaliyetlerinin Hicri 1257 senesi Muharrem (Şubat 1841) ayından itibaren düzenli şekilde yapılmaya başlandığını ortaya koymuştur. Bu kayıtlar madenlerin Hicri 1257 senesi Muharrem ayından Mali 1277 senesi Şubat ayı sonuna (Şubat 1841-12 Mart 1862) kadar, masrafları hariç madenlerin işletilmesinden elde edilen kazancı 31.304 kese 314,5 kuruş olarak vermektedir³⁶. Bundan önce de en azından bir deneme üretimi yapıldığı muhakkaktır.

Osmanlı Devletinin Viyana Büyükelçisi, aynı zamanda söz konusu kumpanyanın ortaklarından olan Ahmed Fethi imzasını taşıyan ve Viyana'dan gönderilen raporda, Avusturya Hükümeti nezdinde yapılan madenci talebinin Prens Metternich ile görüşüldüğü ve onun tarafından uygun bulunduğu ancak, bu isteğin resmi bir taleple yapılması ve bir kurala bağlanması istendiği bildirilmiştir. Bu durumda istenen madencilere şimdilik dört yıl ve daha fazla süre için ruhsat verilmesini isteyen bir yazının Avusturya Hükümetine verildiği ifade edilmektedir (15 Z. 1252/M.23 Mart 1837)³⁷. Viyana elçiliği kaynaklı ve aynı tarihli olup tamamı çözülemeyen bir şifre telgrafta ise, bir önceki sene İstanbul'a gönderilen üç madencinin ikamet süreleri olan 18 ayı doldurdıkları

Havzası..., s. 9-10; S. Enver, *Zonguldak Kömür Havzamız...*, s. 13; B. Savaşkan, *Zonguldak Maden Kömürü* ..., s. 6, 11; Ahmet Ali Özeken, *Ereğli Kömür Havzası Tarihi*, İstanbul 1944, s. 15-17; Kemalettin Apak-Cevdet Aydınelli-Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit 1952, s.291; Şerife Yorulmaz, "Türkiye'de Taşkömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)", *Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı*, 10-12 Haziran 1998 Bartın-Amasra, s. 284.

³⁴ A. Naim, *Zonguldak Havzası* ..., s. 21; H. F. İmer, *Ereğli Maden Kömürü Havzası...*, s. 10; O. Kural-R. Asmattılı, *Kömür*, s. 3.

³⁵ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

³⁶ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 246, v.89a.

³⁷ BOA, Hatt-ı hümayun, nr. 20448.A.

fakat bu madencilerin bir hayli süre daha istihdamları lâzım geldiğinden, birkaç sene daha çalıştırılmalarını öngören bir izin alınması yönündeki talebin Darphane Defterdarı tarafından elçiliğe yazıldığı gibi Prens Metternich'e iletiildiği ifade edilmektedir³⁸. Bu yazışmalar ile Avusturya Hükümetinden talep edilen ve getirilen Avusturyalı madencilerin, Ereğli madenlerine sevk edildiğine dair kesin bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır. Ancak Ereğli Kömür Madenlerinde ilk istihdam edilen madencilerin Avusturya vatandaşı Hırvatlar olduğu kesin olarak bilinmektedir³⁹.

Viyana'dan talep edilen madencilerin Ereğli Kömür Havzası'nda istihdamlarının kesinlik kazanması halinde kömür üretimi, madencilerin talep edildiği 1837 Martı'nın 18 ay öncesine tesadüf eden 1835 Eylül ayında başlanmış demektir. Aksi halde kesin olan şudur ki, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışının batı sahilinde ve Yedikumlar kömür madenleri örneğinde görüldüğü gibi Ereğli Kömür Havzası'nda da üç yıllık bir deneme üretimi yapılmıştır ve kömürlerin kazılmaya başlanması Kumpanyanın faaliyete başladığı 1842 Kasım'ndan en az üç yıl daha öncedir (1839).

III. EREĞLİ KÖMÜR HAVZASI'NDA KUMPANYA DÖNEMİ

Başlangıçta Darphane-i âmireye bağlı olan⁴⁰ ve Hazine-i hassanın tesisinden (15 Haziran 1847) sonra⁴¹ Hazine-i hassa idaresine geçen Ereğli Kömür Havzası'nda⁴² bulunan kömürü işletmek amacı ile oluşturulan ilk şirket, altı ortaklı bir kumpanyadır. Kuruluş ve ortaklık sözleşmesine rastlanamayan, toplam sermayesi tespit edilemeyen kumpanyanın muhasebe kayıtları, kumpanyanın 1258 yılının Şevval (1842 Kasım) ayı başında üretim faaliyetine geçtiğini göstermektedir. Kumpanyanın bu dönem faaliyet süresi, Hicri takvimle 1 Şevval 1258'den (Miladi 5 Kasım 1842) 1261 Zilkadesi sonuna (Miladi 30 Kasım 1845) kadar üç sene bir aydır⁴³.

III-1. Kumpanya ve Kumpanya Ortakları

Ereğli Kömür Havzası'nda "Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası" adıyla faaliyet gösteren kumpanyanın ortakları, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devletinin önemli idari mevkilerini dolduran devlet adamlarından oluşmaktadır.

³⁸ BOA, Hatt-ı hümayun, nr. 375/20448.B.

³⁹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, v. 99a; BOA, A.AMD. nr. 19/67.

⁴⁰ BOA, D.DRB.İ. nr. 13/22, 13/27 (3 Ra. 1262).

⁴¹ Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezaretî*, Ankara 2000, s. 19-21

⁴² BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, v. 2b-3b.

⁴³ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

Bunlar Ahmed Fethi Paşa, Rıza Paşa, Safveti Paşa, Tahir Bey Efendi, İzzet Paşa ve Mustafa Efendidir⁴⁴.

Ereğli Kömür Havzası'nda faaliyet gösteren Kömür Madeni Kumpanyasının, Osmanlıda 13-52. maddeleri ile modern anlamda şirketlerin kurulmasına imkân sağlayan 1864 (H.1280) tarihli Ticaret Kanunu'nundan 22 yıl önce kurulduğu görülmektedir⁴⁵. Ayrıca Osmanlıda kurulan ilk anonim şirket olarak İstanbul Boğazı'nda karşıdan karşıya yolcu taşımak amacıyla 1851 yılında oluşturulan Şirket-i Hayriye gösterilmiştir⁴⁶. Halbuki Ereğli Kömür Havzası'nda bulunan maden kömürünü işletmek üzere kurulan altı ortaklı Kumpanya, Şirket-i Hayriyeden yaklaşık 10 yıl önce oluşturulmuş ve 1258 yılının 1 Şevvalinde (M. 5 Kasım 1842) üretim faaliyetine başlamıştır⁴⁷. Bu tarih, Ereğli Kömür Havzası'nı konu alan hemen bütün eserlerin Havza'da kömür üretiminin başlangıç tarihi olarak kabul ettikleri 1848 yılından altı yıl daha öncedir.

III-2. Kumpanyaya Ortaklık Girişimleri

Kumpanyaya yedinci ortak olarak katılmak üzere üç ayrı girişim olmuştur. Bunlardan biri, Ankara Eyaleti Eski Müşiri Said Paşanın girişimidir. Kumpanyanın kömür ve vapur ortaklığına 1258/1842 yılı ortalarında Said Paşa tarafından yapılan katılma girişimi, ortaklık payının ödenmemesi, sonra da ortaklıktan vazgeçtiğini bildirmesi üzerine sonuçsuz kalmıştır. Diğer ortaklık girişimi Rumeli Eski Müşiri Mustafa Paşa tarafından yapılmıştır. Mustafa Paşa Kumpanyanın kömür ve vapurlarına tek hisse ile ortak olmak üzere 50.000 kuruş nakit öderken, kalan borcuna karşılık senet vermiştir. Ancak o da ortaklıktan vazgeçmiş, ödediği nakit para ve senedini geri istemiştir. Müşir Mustafa Paşanın bu isteği Kumpanya ortakları tarafından görüşülerek uygun bulunmuş, ödediği nakit ve senedin kendisine iadesi kararlaştırılmıştır (13 Mart 1844)⁴⁸

Altı ortak ve altı hisseden oluşan Kumpanya, H.9 Safer 1262/M.6 Mart 1846 tarihinde Padişahın katılması ile 12 hisseli ve yedi ortaklı bir şirket haline gelmiştir. Ödediği sermaye payı ile Padişah Sultan Abdülmecid kumpanyanın yarısına sahip olmuştur. Bu ortaklığa Hazine-i hassa tarafından Padişah adına 100.000 kuruş sermaye ödendiği kayıtlarda görülmektedir⁴⁹. Ancak kumpanyanın yarı hissesine sahip olmayı gerektiren katılım payının tamamının bu miktardan ibaret olamayacağı Müşir Mustafa Paşanın ödediği tek hisselik katılım payından

⁴⁴ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

⁴⁵ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, İstanbul 1999, s. 47.

⁴⁶ H. Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, s. 52.

⁴⁷ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

⁴⁸ BOA, *Darphane Defteri*, nr. 980, v. 64a.

⁴⁹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 6a.

da anlaşılmaktadır. Padişahın katıldığı sermaye payı ile Kumpanyanın yarı hissesine sahip olması ve diğer ortakların hisselerinin azalmaması, kumpanya sermayesinin iki katına çıktığını göstermektedir. Yine ortaklıktan vazgeçen Said Paşanın hissesinin satılarak Emtia Gümrüğüne olan 154.529 kuruş borcunun ödenmesi akla gelmiş ancak, Paşanın zaten ortaklık payını ödemediği görülmüştür. Said Paşanın tek hissesinin değeri bu miktarı karşıladığına göre, Padişahın altı hisseye sahip olmasını gerektiren katkı payının bu miktarın en az altı katı olması gerektiği açıktır⁵⁰.

Padişahın katılımıyla Kumpanya yeni bir boyut kazandığından, katılım öncesi ve katılım sonrası işlem ve hesaplarını birbirinden ayırmak amacıyla bir süreliğine, ortaklıktan önceki sürece Kumpanya-yı atik (Eski Kumpanya), ortaklık sonrası sürece Kumpanya-yı cedit (Yeni Kumpanya) adı verilmiştir. İlerleyen zaman içinde her iki terim de, yani eski ve yeni terimleri terk edilerek, "Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası", çoğu kere de yalnızca, "Kumpanya" terimi kullanılmıştır.

IV. KUMPANYA ELİYLE YÖNETİM, ÜRETİM VE İSTİHDAM

IV-1. Yönetim

Bu dönemde Kumpanyanın elinde bulunan Karaburun Kömür Madenleri, Memur Ahmed Efendi tarafından idare olunmakta idi. Karaburun madenlerinin üretiminden bu dönemde elde edilen gelir, 22.450 kuruş bir ve 15.000 kuruş bir olmak üzere toplam 37.450 kuruştur⁵¹. Kumpanyanın biri İstanbul'da diğeri kömür üretim sahalarında görev yapan iki müdürü olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da kömürün depolama ve pazarlama işlerini İstanbul'daki Müdür Mahmud ve yardımcısı Emin Bey yürütmüşlerdir. Her birinin aylık maaşı 1000'er kuruştur. Evden işe gidiş gelişte bindikleri ulaşım araçlarının ücretleri de Kumpanya tarafından ödenmiştir. Kumpanyanın sarfiyat kalemleri arasında bir de Mumhane Müdürü maaşı yer almaktadır. Bu kömür ocaklarının aydınlatılmasında kullanılan mumları üretmek üzere Kumpanyanın bir de Mumhanesi olduğunu ortaya koymaktadır⁵². Kumpanyaya ait maden alanlarının genelinde üretim ve nakil işlerinden Nazif Ağa sorumlu gözükmektedir⁵³. 1262 Hicri (M.1846) yılı kayıtlarına göre Maden Havzası'nın Ereğli havalisi ve Amasra havalisi ayrı ayrı idare edilmektedir. Ereğli Madenlerinin Müdürü

⁵⁰ BOA, *Darphane Defteri*, nr. 980, v. 64a.

⁵¹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 2b.

⁵² BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 2b.

⁵³ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 3a.

Ahmed Nazif Ağa iken, Amasra Kömür Madenleri Müdürü İşağazade Mehmed Bey'dir⁵⁴.

Bundan sonraki dönemde de Hazine-i hassaya bağlı olup, Ereğli Kömür Kumpanyası tarafından işletilen kömür madenlerinde Hazine-i hassa adına görev yapan bir müdür bulunmuştur. Bu müdürlerin tayini Hazine-i hassanın teklifi ile yapılmakla birlikte, Kumpanya ortaklarının da görüşü alınırdı. Müdürlerin atanmasında ve görevlerine devam etmelerinde Kumpanyanın da insiyatifi vardır. Ereğli Kömür Madenleri Müdürü Halil Efendinin Kumpanyanın istediği ölçüde idareye muvaffak olamadığı gerekçesiyle değiştirilmesi gerektiğinde, Müdürlükten alınan Halil Efendi yerine Karantina ikinci kâtibî ikinci rütbe sahiplerinden Hacı Nuri Efendinin tecrübe ve bilgi sahibi kişiliği ile bu hizmete tayini kumpanya sahiplerine haber verilerek uygun görüş alındıktan sonra ve sadaret makamının iradesiyle tayin onaylanmıştır (5 Aralık 1859)⁵⁵.

IV-2. Üretim ve İstihdam

Ereğli Kömür Havzası'nda düzenli kömür üretimine altı ortaklı ve altı hisseli Kumpanya tarafından başlanmıştır. Kumpanya, üretim faaliyetlerinde işçi çalıştırmak suretiyle doğrudan rol almamıştır. Üretim işini ürettikleri kömürü belirli bir fiyat üzerinden satın almak vadiyle Avusturyalı Hırvatlara yaptırmıştır. Yani üretim Kumpanya tarafından taşeronlara havale edilmiştir⁵⁶.

İlk üretim aşamasında Kömür sahalarında çalışmaya başlayan Hırvat işçiler, "Hırvatbaşı" tabir edilen koordinatörlerin gözetiminde oluşturulan çalışma grupları şeklinde organize edilmişlerdir. Kumpanyanın üretim yaptırdığı ilk taşeronlar da bunlardır. Hatta Hırvatbaşı deyimini klişeleşmiş bir deyin olarak sonraki yıllarda da kullanılmış ve kömür üretim işi ile uğraşan Osmanlı vatandaşı yerli Müslüman madenciler için de kullanılmıştır. İslam Hırvatbaşılar arasında adı geçenlerden bazıları, Yılanca Müdürü Mehmed Ağa, Civelekoğlu Mustafa, Emir oğlu Ahmed ve ortağı Hristo, Hacı Molla oğlu Ali, Ömer Yazıcı, Sarraç Mehmed ve kardeşi Yusuf'dur. 1266 (1850) yılı kayıtlarına göre Ereğli havalisinde üretim yapan sekiz taşeron madenciden altısı Hıvattır. Amasra ocaklarında ise Topal Nikola ve Kör Mato üretim yapmaktadır⁵⁷. Kumpanya ortaklarından Ahmed Fethi Paşa hazırladığı bir raporda, taşeronlar vasıtasıyla yapılan bu üretimi "göttürü usulü" olarak tanımlamıştır⁵⁸.

⁵⁴ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 9b-10a.

⁵⁵ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 249, v. 96a.

⁵⁶ BOA, MB, nr. 6/91; *HR.MKT.* nr. 35/53; *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 9b-10a.

⁵⁷ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, v. 98b-99a.

⁵⁸ BOA, HH.İ, nr. 2/24, belge 2.

İlerleyen süreçte Hırvatların yaptığı tarzda üretim yapmak isteyen daha başka yeni girişimciler ortaya çıkmıştır. Ancak Hırvatların uyguladığı üretim anlayışının Avrupa'nın modern madencilikinden uzak olduğu, ilerleyen süreçte Kumpanyanın İngiltere'den maden işçisi ve mühendisleri getirerek Avrupai tarzda üretim yapma çabalarından anlaşılmaktadır⁵⁹. Kumpanyanın altı ortağıyla faaliyet gösterdiği bu dönemde üretilen kömüre nasıl bir fiyat verdiği belirlenmemiştir. Ancak müteakip yılların kayıtlarında madencilerin çıkardığı kömürün Kumpanya tarafından kantarı 3 kuruştan satın alındığı tespit edilmiştir⁶⁰.

IV-3. Çalışanların Ücretleri

Kumpanya bu dönemde doğrudan işçi çalıştırmadığı için işçi ücretleri hakkında bilgi yoktur. Ancak Kumpanyanın genişleme sürecinde Kozlu ve Yeniharman ocaklarının Avrupa tarzında modernizesi için İngiltere'den mühendis ve işçi getirilmesi öngörülmüştür. İngiltere'den getirilmesi tasarlanan 18 mühendis ve 100 işçiden her bir işçi için ödenmesi öngörülen günlük ücret beş kuruş olarak hesaplanmıştır (Şubat 1851)⁶¹. Hesap böyle olmakla birlikte, ödemenin farklı olduğu görülmektedir. İngiltere'den getirilen işçilerden memleketlerine dönen bir makine mühendisine aylık 15 lira, sekiz işçiye sekizer liradan yedişer aylık ödeme yapılmıştır (30 Eylül 1851), Madenlerde uzun süre çalıştığı bilinen İngiliz Mühendis Barkly'e aylık 36 lira maaş ödenmiştir⁶².

Yine memleketlerine dönen altı İngiliz işçi için yapılan sekizer aylık ödeme cetvelinde iki işçiye aylık altışar lira, dört işçiye aylık beşer lira ve yine her bir işçiye 25'er lira yol harcırahı ödendiği görülmektedir (10 Haziran 1854)⁶³. İngiliz işçiler için tasarlanan beşer kuruşluk ödeme muhtemelen ortalama piyasa şartlarına göre tespit edilmiş ödeme, yapılan 16,6 ila 20 kuruşluk ödeme ise gerçekleşmiş ödemedir. Ayrıca, aynı yıl Kozlu'da koğuş inşasında çalışan yerli işçilere ücretleri günlük 5 kuruştan ödenmiştir⁶⁴. Bu da gösteriyor ki bu dönemlerde günlük işçi ücreti 5 kuruştur.

İngiltere'den getirilen işçi ve mühendisler için tercüman olarak görevlendirilen Bogos'a ise 550 kuruş aylık maaş bağlanmıştır (12 Ağustos 1851)⁶⁵.

⁵⁹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, v. Kapak b, 95b, 101a.

⁶⁰ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, v. 98b.

⁶¹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, kapak varak b.

⁶² BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, v. 36a.

⁶³ BOA, HH.THR, nr. 1253/74.

⁶⁴ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, v. 99b.

⁶⁵ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 791, kapak varak b.

IV-4. Kumpanyanın Üretim Alanları

Kumpanyanın üretim alanları, bu dönem muhasebe kayıtlarının verildiği defterde, “Ereğli, Amasra ve sair mahallerde ortaya çıkan ve irade-i seniyye ile kumpanya tarafından idare olunmakta olan kömür madenleri...” başlığı altında verilmiştir. Bu başlıkta yer alan “ve sair” sözüyle ifade edilen ve açık olmayan yerlerin nereler olduğu tahminden öteye gidememektedir⁶⁶. Padişahın ortaklığından sonraki kayıtların verildiği başlıkta ise, “Bezekli, Amasra, Karaburun taraflarında ve sair mahallerde ortaya çıkan, kumpanya tarafından idare edilen taşkömürü madenleri...” ifadesi ile Ereğli ve Amasra’ya ilaveten Bezekli ve Karaburun’un da adı verilmektedir⁶⁷. Böylece Kumpanyanın geniş bir alanda üretim imtiyazına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bundan önce de bahsedildiği gibi, ilerleyen zaman içinde Kumpanyaya Güney ve Batı Anadolu kömür yatakları yanısıra Girit Adası ve Tekirdağı madenleri de ilaveten verilmiştir⁶⁸.

V- KÖMÜRÜN PAZARLANMASI VE KUMPANYA BİLANÇOSU.

Kömür Madeni Havzası’nda üretilen kömür, gemilerle İstanbul’a taşınmış, kiralama yöntemiyle oluşturulan, “mağaza” veya “mahzen” tabir edilen Yalıköşkü ve Narlıkapı depolarından piyasaya sunulmuştur⁶⁹. Kömürün pazarlanması ve depolanması İstanbul’da görev yapan biri müdür diğeri onun yardımcısı iki yetkili tarafından yapılmaktaydı. Kumpanya’nın İstanbul’daki bu iki deposundan başka Sinop ve Trabzon’da da birer kömür deposu vardı⁷⁰. Son iki depodan kömür, Hacı Bazergân tarafından piyasaya verilmiştir. Hacı Bazergân’a yaptığı satış hizmeti karşılığı kazançtan pay verilmiştir⁷¹.

Muhasebe kayıtlarına göre, incelenen bu süre zarfında çıkarılarak İstanbul’a getirilip satılan kömürün toplam miktarı 1.025.882 kantardır (18.186 ton). Toplam tutarı ise 9.725.787,5 kuruştur. Kantarı ortalama 9,48 kuruştan satıldığı anlaşılan bu kömürün satıldığı yerler ve miktarları şöyledir⁷²:

⁶⁶ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

⁶⁷ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

⁶⁸ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 6b.

⁶⁹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 237, s.16.

⁷⁰ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

⁷¹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 249, v. 97b.

⁷² BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 2a

⁷³ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

Kantar	Kömür verilen yerler
567.514	Tersane-i âmireye
101.899	Baruthane, İzmit ve Hereke Fabrikalarına
181.151	Üsküdar Vapuruna
008.427,5	Tophaneye
027.814,5	Beykoz Debbâğhanesine
008.552	Tüfenkhane-i âmireye
007.048,5	Darbhaneye
001.948	Feshane-i âmireye
+117.045	Dakik vapuruna
1.021.399,5	
0000421	10. defa Üsküdar Vapuruna
+0004.061	Mısır vapurları için İspandoni Bazirgâna
1.025.882	Toplam Kantar

Hesap kayıtlarında kömür, Ereğli taraflarından ve Amasra taraflarından çıkarılan kömür olmak üzere ikiye ayrılmış ve masrafları şöyle gösterilmiştir:

1-Ereğli Taraflarından Çıkarılan Kömürün Çıkarma Masrafı ve Gemi Navl Ücreti

892.055,5	Kantar kömür madeni
3.068.230	Kuruş, çıkarma masrafı
+1.723.921	Kuruş, gemi navlı
4.792.151	Kuruş, toplam masraf

2-Amasra Taraflarından Çıkarılan Kömürün Çıkarma Masrafı ve Gemi Navlı

338.065	Kantar maden kömürü
1.179.927	Kuruş, çıkarma masrafı
+0830.187,5	Kuruş, gemi navlı
2.010.114,5	Kuruş, toplam masraf

Bu rakamlar, Amasra kömürünün maliyetinin Ereğli havalisi kömürüne nispetle daha pahalıya geldiğini göstermektedir. Üstelik bu dönemde üretilen Amasra kömürünün kükürt oranı yüksek ve daha taşlı topraklıdır⁷³.

Bu üretim ve nakil masraflardan başka yapılan çeşitli masraflar kalemler halinde verilmiştir ve şunlardan ibarettir.

Çeşitli masraflar

008.367,5	Kuruş, kok kömürü üretimi için verilen [Yatırım]
099.000	Kuruş, memurlar, hizmetler ve mahzenlerin ücreti
029.522	Kuruş, kömürün taşıma ücreti ve saire.
+322.396,5	Kuruş, Maden idaresine bağlı Ereğli Vapuru ile Karadeniz tarafına gidenlerin masrafları ve bu vapurun başka seferlerinde meydana gelen zararı.
459.286	Kuruş, çeşitli masrafların toplamı.

Masraf kalemleri arasında “Anadolu Kumpanyasına havale edilen” adı altında bir harcama olduğu görülmekle birlikte bu hususta aydınlatıcı bir tespit yapılamamıştır.

Üretilen toplam kömürün hesabı da şöyledir.

Yekün Kantar, kömür

1.230.120	Kantar, üretilen toplam kömür [21.806,7 Kg]
- 204.238	Kantar, henüz satılmayıp Ereğli, Yalıköşkü ve Narlıkapı'da mevcut kömür
1.025.882	Kantar, satılan kömür

Üretilen toplam 1.230.120 kantar kömürün toplam masrafı 7.261.551,5 kuruşa baliğ olmuştur.

⁷³ Bu rakamlara göre Amasra kömürünün bir kantarının çıkarma masrafı 3,4902 kuruş, navl masrafı 2,4557 kuruş, toplam masrafı 5,9459 kuruştur. Ereğli kömürünün bir kantarının çıkarma masrafı 3,4395 kuruş, navl masrafı 1,9325 kuruş, toplam maliyet 5,3720 kuruştur. Bu dönemde bir kantar = 56,41 Kg'dır.

Mizan

9.725.787,5	Kuruş, yukarıda satıldığı gösterilen kömürün tutarı
-7.261.551,5	Bu kömürün çıkarma masrafı, gemi navlı, hammaliye, memurlar ve mahzenlerin ücreti
2.464.236	Temettuatı

Bu temettuatın %15'i vergi olarak Maliye Hazinesine ödenmiştir ki, toplam 369.636 kuruştur. Bu verginin düşülmesinden sonra kalan toplam temettuat 2.094.600 kuruştur. Altı ortak arasında yapılan kâr payı taksimatı sonunda her bir ortak payına düşen temettuat 349.100'er kuruştur.

Padişahın Kumpanyaya ortak olmasında önce üretilen kömürün 204.238 kantarı henüz satılamadığı için Ereğli, Yalıköşkü ve Narlıkapı depolarında beklemekte idi. Bekleyen bu kömür 13 Safer 1262 /M.10 Şubat 1846–24 Safer 1265 /M.19 Ocak 1849 tarihleri arasında piyasaya sürülmüş, satıştan elde edilen 1.057.383 kuruş, madenlerin geliştirilmesi için sarf edilmiştir⁷⁴.

Aynı dönemde memur maaşları, kömürün depolandığı ve piyasaya arz edildiği yerlerin kira bedelleri ve gemilerle yapılan taşıma bedelleri (navlun) için sarf olunan meblağın miktarı toplam 69.821,5 kuruş olarak gösterilmiştir.

Bu dönemde kömürü koklaştırma çalışmaları da yapılmış ve bu amaçla 8.367,5 kuruşluk harcama gerçekleştirilmiştir⁷⁵.

Sarfıyat kalemleri arasında gösterilen, İstanbul piyasasına kömür arz edilen ve depolanan yerlerden, Narlıkapı Mahzeni'nin aylık kirası 250 kuruş, Yalıköşkü Kömür Mahzeni kirası 4.000 kuruştur. Bir müdür bir de yardımcı olmak üzere iki idareci ile idare edilen mahzenler ve pazarlamada, müdürün aylık maaşı 1.000 kuruş olmak üzere, müdür, müdür muavini, bunların işe gidiş geliş bindikleri kayık ve sair ücretleri, aylık toplam 2.635 kuruşu bulmaktadır⁷⁶.

Ereğli maden işletmelerinin en önemli şanssızlıklarından biri, günümüzde kamu sektörü denilen devlet kurumları ile iş yapmış olmasıdır. Daha kömür üretiminin başlangıcı olan bu dönemde Kumpanyanın Tersane-i âmirede olan toplam alacağı 1.622.771,5 kuruştur. Bundan sonra yavaş yavaş kömür kullanımına geçen devlet kurumlarının Kömür Kumpanyasına olan borçları hiçbir devirde sıfıra indirgenememiştir⁷⁷. Kumpanya devlet kurumlarındaki

⁷⁴ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 2b.

⁷⁵ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

⁷⁶ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 2b.

⁷⁷ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 1b.

alacaklarını tahsil edemezken bankerlerden yüksek faizle (%5 ila 7) borç almak zorunda kalmıştır.

VII. EREĞLİ KÖMÜRÜNÜN KULLANIM YAYGINLIĞI VE OSMANLI SANAYİİ

Ereğli Kömür Havzası'nı konu alan bazı eserlerde, havzada kömürün 1829'da bulunmasından sonra 1848 yılına kadar on dokuz yıl ihmal edildiğinden, donanma ve fabrikaların yakacağı için memleketin milyonlarca lirasının harca edildiğinden, fuzuli olarak yabancılara servet kaptırıldığından bahsedilmektedir⁷⁸.

Ereğli Kömür Havzası'nda kömürün bulunduğu yıllarda Osmanlı donanmasının milyonlarca liralık kömür tüketen buharlı gemiye ve fabrikaya sahip olmadığı muhakkaktır. Zira Osmanlı donanmasının 1827 yılında Navarin'de yakılmasından sonra yanan gemilerin yerine buharlı gemilerden oluşan bir donanmanın meydana getirilmesi düşünülmüştür⁷⁹. Osmanlı Devleti buharla işleyen ilk vapuru bu yıl (1827) satın aldı. Buharla işlediği için "buğu gemisi" denilen bu vapura "Sür'at" adı verilmiştir⁸⁰. İngiltere'den satın alınan bu ilk gemiden sonra 1829'da ikinci gemi satın alındı⁸¹. Bir yıl sonra da Amerikalı mühendislerin nezaretinde Tersanede ilk buharlı Türk gemisinin yapımı gerçekleşti. Bundan sonra makineleri Avrupa'dan getirilmek suretiyle İstanbul dışındaki tersanelerde de buharlı gemiler yapıldı. İlerleyen süreçte ahşap gemi yapımı terk edildi. İlk demir Türk vapuru 1848'de yapıldı⁸². Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda Barutçubaşı tarafından yapılmış olan bu vapura Eser-i cedid adı

⁷⁸ Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası*, İstanbul 1934, s. 18-19. Bu eser Ereğli Maden Havzası ile ilgili ilk ve temel eser olarak bilinmektedir; Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1809)*, Çeviren Sabri Tekay, Ankara 1987, s. 47.

⁷⁹ A. A. Özek, *Ereğli Kömür Havzası Tarihi*, İstanbul 1944, s.13; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1983, s. 118-119.

⁸⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1972, s. 112. Padişahın sarraf taifesiyle Avrupalı tüccarlarından birer vapur satın almaları yolundaki talebi üzerine satın alındığı anlaşılan bu vapurun alınışı Osmanlı arşiv belgelerinde 1255 olarak gösterilmektedir. BOA, D.DRB.İ. nr. 5/53, 5/55, 5/56, 5/19.

⁸¹ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahât Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985, 109-110.

⁸² Mübehat Kütükoğlu ve arkadaşları, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İRCİCA Yayını, İstanbul 1994, s. 619-620.

verildi⁸³. Fabrika aynı tarihlerde mükemmel demir köprü, kandil donanması, su borusu, oyma ve parmaklık kapı imal edebilecek duruma gelmiştir⁸⁴.

Bundan önce de Aynalıkavak'ta yapımına başlanan üç vapurdan ikisinin yapımı tamamlanmıştır⁸⁵. Tersane-i amirede Mühendis Roz tarafından yapılan vapurun inşası devam ederken (1839)⁸⁶, bir yandan da Dolmabahçede bir diğer vapurun yapımı sürmektedir⁸⁷. Bir yandan dahili imkanlar kullanılarak vapurlar inşa edilirken diğer yandan yabancı ülkelerden vapur satın alma yoluna gidilmiştir. Bu vapurlardan İngiltere'den satın alınan Eser-i cedit adındaki vapur Samsun önlerinde geçirdiği kaza sonucu batmıştır⁸⁸. İngiltere'den satın alınarak İstanbul'a getirilen vapura önceden Peyk-i ticaret adı verilmişse de padişahın beğendiği bu vapura, onun da görüşü alındıktan sonra Mecra-yı ticaret adının verilmesi uygun görülmüştür⁸⁹.

Devlete ait fabrikalara gelince. Osmanlı sanayisinin Ereğli'de kömürün bulunuşuna ve üretimin gelişmesine paralel olarak gelişme gösterdiği görülmektedir. İrade-i seniyye gereği Namık Paşa vasıtasıyla 50.000 kuruş harcanarak Aynalıkavak'ta yeni bir demirhane yaptırılmıştır (9 Ekim 1835)⁹⁰. H.1255/ M.1839 senesinde Tophane'de Arabacılar Kışlası yanında kârgir olarak yeni bir demirhane yapılmıştır⁹¹. Takip eden tarihlerde demir malzemesi Londra'dan getirilen bir çuka fabrikasının inşaatı İzmit'te devam etmekte idi (1843)⁹². Bir yıl sonra İzmit Çuka Fabrikası gibi Hereke Fabrikasında da faaliyetler sürmektedir⁹³.

Beykoz Deresi'nin İstanbul Boğazı'na karıştığı yerdeki su değirmenlerinin çarklarından yararlanılarak kurulan ve 1810 yılında devletçe istimlak edilen debbağhane, bundan sonra, Debbağhane-i Âmire adıyla bir devlet işletmesi haline getirilmiştir. Harbiye Nezaretine bağlı olarak faaliyet gösteren bu işletme, 1842 yılında iki buhar kazanı ile 40 beygir kuvvetinde tek buhar

⁸³ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 238, v.1b. Bu tarihte Ereğli Kömür Madeni Kumpanyasının, son ikisi İngiltere'de yeni yaptırılmış, Vasita-i ticaret, Medar-ı ticaret, Persud, Sonbâri, Şehir Vapuru ve Nümayiş-i ticaret olmak üzere altı vapuru vardı.

⁸⁴ BOA, MB, nr. 6/58.

⁸⁵ BOA, D.DRB.İ, nr. 4/1.

⁸⁶ BOA, D.DRB.HAT, nr. 27/12, 27/18.

⁸⁷ BOA, D.DRB.HAT, nr. 27/13.

⁸⁸ BOA, D.DRB.İ, nr. 4/13.

⁸⁹ BOA, D.DRB.İ, nr. 8/41.

⁹⁰ BOA, D.DRB.HAT, nr. 24/15, 24/18.

⁹¹ BOA, D.DRB.HAT, nr. 28/2.

⁹² BOA, D.DRB.HAT, nr. 29/1, 29/2.

⁹³ BOA, D.DRB.İ, nr. 11/7.

makinesinden meydana gelen bir tesis olarak makineleşmiş ve kömür kullanmaya başlamıştır⁹⁴.

Devlete ait fabrikalardan biri olan ve önce Kumkapı'da kurulan Feshanenin ihtiyaca cevap vermemesi üzerine Eyüb'de Defterdar semtinde yeniden inşa edilerek 1833 yılında faaliyete geçti⁹⁵. 1252 (M.1837) yılı kayıtları Feshanede fes yapımında kullanılan yapağının İspanya'dan ithal edildiğini, ancak Beç (Macar) yapağısının da fes yapımına uygun olduğunu ortaya koymaktadır (14 Eylül 1836)⁹⁶. Feshane, 1843 yılında ilave edilen tezgâhlar ile bir çuka fabrikasına kavuştu. Beygir istihdamı ile çevrilen çarklarla ayda 2.500 zira çuka dokunan fabrikada buhar makinelerinin kullanılması ile ayda 7.000 ziradan fazla çuka dokunmasının mümkün olacağı, bir ziraı 28 kuruşa mal olan çukanın da 22-23 kuruşa mal olacağı ileri sürülmektedir (28 Mart 1843)⁹⁷. Çuka Fabrikasında üretimin artırılmasına yönelik hedeflenen bu tasarının gerçekleştirilmesi amacıyla İngiltere'den getirilecek mühendisler ve altı dokuma ustası ile 20 beygir kotunda bir buhar makinesi ve bazı edevatın alımı için ödenek tahsis edilmiş, böylece Feshanede kömür kullanımını gerektiren sisteme geçilmiştir (15 Nisan 1843)⁹⁸.

Yapımına 1843'de başlanmış olan Zeytinburnu Demir Fabrikası 1846'da faaliyete geçerken ilerleyen süreçte diğer fabrikalar ile İstanbul başta olmak üzere başka Osmanlı kentlerinde kurulan Havagazı Fabrikaları kömür tüketen belli başlı kurumlar olmuştur⁹⁹. Veliefendi sahasında bulunan çiftlik mahallinde inşası irade buyurulan Basma Fabrikasının inşası, çark ve sair edevatının alımı için 4 yük 18.900 kuruşluk ödenek tahsis edilmiştir (16 Şubat 1846). Bu sırada İzmit ve Hereke fabrikaları çalışır durumda idi¹⁰⁰. Zeytinburnu Demir Fabrikasının inşası da bu tarihlerde devam etmektedir. İnşaatı devam eden Zeytinburnu Demir Fabrikasının varidat ve masraflarının ele alındığı değerlendirilmedi, fabrikanın mevcut kömür ve sair eşya bahası olarak 2.359 kese189 kuruşluk sermaye-i mahsûbeden bahsedilmektedir (28 Şubat 1846)¹⁰¹. Ancak burada bahsedilen kömürün niteliği belirtilmemektedir. Fakat fabrikanın tesisiyle birlikte gündeme gelen gerekli demir cevheri ve kömürün temin edileceği kaynaklar gösterilirken demir cevherinin Büyük Ada'dan, taş kömürün

⁹⁴ K. Apak-C. Aydınelli-M. Akın, *Türkiyede Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, s. 157; M. Kütükoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 641.

⁹⁵ M. Kütükoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 640.

⁹⁶ BOA, D.DRB.İ, nr. 2/5.

⁹⁷ BOA, D.DRB.İ, nr. 8/27.

⁹⁸ BOA, D.DRB.İ, nr. 8/30.

⁹⁹ M. Kütükoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 639-642.

¹⁰⁰ BOA, D.DRB.İ, nr. 13/18.

¹⁰¹ BOA, D.DRB.İ, nr. 13/13; 13/21.

Ereğli'den, meşe kömürünün Silivri ve havalisinden temin edileceği belirtilmiştir¹⁰². Bu da söz konusu kömürün Ereğli kömürü olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Darphane idaresine verilen İncir Köy'deki Cam Fabrikası faaliyetine devam ederken (1846), Paşabahçe'de kurulan Billur Fabrikası uygun maden cevheri bulunamaması yüzünden geçici olarak ispermeçet (mum) fabrikasına dönüştürülmüştür (19 Ocak 1859)¹⁰³. Aynı yıl Dolmabahçe'de Zonguldak ocaklarından çıkarılacak kömür ile işletilmek üzere bir havagazı tesisi kurulmuştur¹⁰⁴. İlerleyen süreçte tasarlanan zırhlı gemiler yapımı, demire olan ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Bosna havalisindeki madenlerden çıkarılan demirin Ruscuk üzerinden İstanbul'a getirilmesi Avrupa'dan ithal edilen demirden daha maliyetli olduğu hesap edilmiş ve Marmara Adalarından sağlanacak demir cevheri ile Ereğli'de yeni demir fırınları yapılması kararlaştırılmıştır (18 Ocak 1868). Ancak bu kararın uygulamaya konulduğuna dair bir bulguya rastlanmamıştır¹⁰⁵.

Ereğli Havzası'nda kömür üretiminin başlayıp gelişmesine paralel olarak devlete ait sanayi kurumlarında kömür kullanımı gelişme gösterdiği gibi özel sektör tarafından kullanımı da gelişme göstermiştir. Galata'da Kireçkapısı haricinde deniz kenarında özel sektöre ait bulunan ve Padişah tarafından satın alınan (1851) dört taşlı un değirmeni de vapur makinesi ile çalışmakta idi¹⁰⁶.

Osmanlı devlet kurumlarında kömür tüketiminin tespiti amacıyla, kömürün en önemli tüketicilerinden olan Tophane ve Darphane muhasebe kayıtları üzerinde yapılan incelemeler, kömürün bulunduğu yıllarda bu kurumlarda da taş kömürü değil, odun kömürü kullanıldığını ortaya koymuştur. 1254 senesi Rebiulevvel ayı başından sonuna kadar (25 Mayıs-24 Haziran 1838) Tophanede dökülen 6'sı balyemez 12'si sürat topu 18 topun dökümünde 240 kantar gürgen odunu kullanılmıştır¹⁰⁷. Yine 1254 yılı Receb ayında (10 Eylül-10 Ekim 1838) dökülen 16 adet topun dökümünde 270 kantar gürgen odunu kullanılmıştır¹⁰⁸. Darphanenin ise çam kömürü kullandığı ve bu kömürü Yuvacık, Bahçecik ve Yeniköy'den sağladığı görülmüştür (1836-1837)¹⁰⁹.

¹⁰² Mücteba İlgürel, "Zeytinbirnu'nda bir Demir Fabrikası", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988*, İstanbul 1989, s.161.

¹⁰³ BOA, HH.VRK, nr. 38/67.

¹⁰⁴ BOA, HH.VRK, nr. 38/79.

¹⁰⁵ BOA, A.MKT.MHM, nr. 396/72.

¹⁰⁶ BOA, HH.EMK, nr. 1/33, 34.

¹⁰⁷ BOA, ML.MSF, nr. 109.

¹⁰⁸ BOA, ML.MSF, nr. 244.

¹⁰⁹ BOA, *Darphane Defteri*, nr. 977, v. 47a; BOA, *Hatt-ı hümayun*, nr. 27871.

Bu incelemeden çıkan sonuç; Ereğli Kömür Havzası'nda maden kömürünün bulunduğu tarihlerde, İngiltere'den satın alınan ve yeni yaptırılan birkaç gemiden başka kömür sarfiyatı olmadığıdır. Osmanlı devlet sanayi kuruluşlarının Ereğli Kömür Havzası'ndaki maden kömürü üretimine paralel olarak maden kömürü kullanımına geçtikleri, hatta maden kömürü üretimi ile ilgili ümit verici gelişmelerin kesinlik kazanmasından sonra maden kömürü kullanan yeni fabrikaların kurulduğu görülmektedir. Bu davranışı ile Osmanlı idaresinin enerji bakımından dışa bağımlı sanayiden azami ölçüde kaçındığı sonucu çıkmaktadır.

Değerlendirme konusu Kumpanya döneminde kömür satılan yerler arasında, vapurlarda ve sanayide kömürün kullanım yaygınlığını göstermesi bakımından, zikretmeye değer olanları şunlardır: İnözü Burnu'nda Demir Fabrikası, Tüfenkhane, Beykoz Debbaghane, Üsküdar vapuru, Tophane, Baruthane, Kefçe-i hümayun (Darphane), İstanbul Baruthanesi, İstanbul Baruthanesi Demirhanesi, Demir Fabrikası, Feshane-i âmire, Asakir-i hassa Dökümhanesi, Narlıkapı mahzeninden satılan kömür gibi kalemler yer almaktadır. Kefçe-i hümayun (Darphane)'a verilen kömürün bir kısmının kok kömürü olduğu da belirtilmektedir¹¹⁰. Özel sektör alıcıları arasında ise, Kamacıoğlu Andon, Acı İstefan Kalfa, bir Fransız gemisi ve Bazı esnafa satılan şekilde yuvarlama gösterilmiştir¹¹¹. Kömürün müşterilerini gösteren bu bilgiler, bu dönemde kömürün kullanım yaygınlığı hakkında da fikir vermektedir.

Bu dönemde en çok kömürü kullanan müessesenin Tersane-i âmire olduğu satış tablosundan anlaşılmaktadır. Kumpanyanın üretim yaptığı 5 Kasım 1842-30 Kasım 1845 tarihleri arasında üretilen 1.230.120 kantar kömürden 204.238 kantarının bu süre içinde tüketilmeyip sonraya kalması ve Yalıköşkü, Narlıkapı, Ereğli depolarında beklemesi bu dönemde Ereğli Havzası'nda üretilen kömürün yerli talebi fazlasıyla karşıladığını göstermektedir. Kalan kömürlerin satışı ancak 10 Şubat 1846-19 Ocak 1849 tarihleri arasında gerçekleşebilmiştir¹¹².

Ereğli Kömür Havzası'nda kömürün bulunması ve işletilmesi, Osmanlı gemiciliğinin ve sanayisinin gelişmesinde olumlu etki yaptığı gibi, Osmanlı limanlarına gemi işleten bütün Avrupa ülkelerinin tüccarlarının da yararına olmuştur. Yola çıktıklarında dönüşleri için gerekli olan kömürü de taşımak zorunda olan buharlı gemiler, bu yükü taşımaktan kurtulmuş ve taşıma

¹¹⁰ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 2b-3a.

¹¹¹ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 3a.

¹¹² BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v. 2b.

kapasitelerinin daha büyük kısmını ticaret malına ayırma şansına sahip olmuşlardır¹¹³.

VI. KUMPANYANIN DENİZCİLİK SEKTÖRÜNE GİRİŞİ

Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası bu dönemde, kömürün deniz yoluyla dağıtım ve taşınması için yatırıma yönelmiştir. Değerlendirme konusu bu dönemde Kumpanyanın "Ereğli" adında bir vapura sahip olduğu bilinmektedir¹¹⁴. Kumpanyanın denizcilik sektöründe yeni yatırımlara yönelmesi, padişahın ortaklığından hemen önceye rastlamaktadır. Kumpanya, 1842-1845 yıllarında madenlerden elde edilen kazancın 3.000 keselik kısmı ile İngiltere'ye bir gemi yapım siparişi vermiş ve parasının aydan aya ellışer bin kuruşluk taksitler halinde Tersane-i Amire Hazinesi vasıtasıyla ödenmesi kararlaştırılmıştır (19 Mayıs 1846)¹¹⁵.

Padişahın kumpanyaya ortak olmasından sonra, Hazine-i hassa tarafından Kumpanya eliyle işlettirilen Ereğli Kömür madenlerinden üretilen kömürlerin İstanbul'a getirilmesi için Kumpanya ortaklarından İhtisab Nazırı Mehmed İzzet Paşa tarafından, Bartın ve Çatalağzı'nda inşa ettirilecek, onarbin kilelik dört adet geminin inşa masraflarına mahsuben Emtia Gümrüğü tarafından üç taksit halinde önce 75.000 kuruş havale edilmiştir (17 Kasım 1847). Gemilerin yapımı iki yıl sürmüş ve başlangıçta onarbin kilelik dört adet geminin yapımı planlanmışken, her biri 13.500 kilelik "çekdirme" tabir olunan iki adet geminin yapımı gerçekleşmiştir¹¹⁶. Toplam inşaat bedeli olan 277.820 kuruşluk masrafın tamamı Emtia Gümrüğüne karşılanmış ve sonra Kumpanya tarafından ödenmiştir (25 Aralık 1848)¹¹⁷.

SONUÇ

Bu çalışma Ereğli Kömür Havzası'nda kömür üretiminin sanıldığı gibi 1848 yılında değil bu tarihten en az on yıl kadar daha önce başladığını ortaya koymuştur. Sonradan Kumpanyaya havale edilen üretim faaliyeti, üç yılı aşkın bir süre ve tamamen yerli sermaye ile gerçekleşmiştir. Kumpanya, Padişah Abdülmecid'in ortak olmasıyla yüzde yüz sermaye artırımı yapmış ve bu büyüme tarihinden itibaren Yeni Kumpanya adını alarak Havza'nın Tersane-i âmire

¹¹³ H. Kazgan, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, s. 98.

¹¹⁴ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 980, v. 64; *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v.1b.

¹¹⁵ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v.1b.

¹¹⁶ Kile: gemicilik sektöründe kullanılan 36 kile bir tona karşılıktır. M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1983, s. 281. 13.500 kile = 375 ton.

¹¹⁷ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 790, v.14b.

idaresine geçtiği tarihe kadar (1280 yılı Şubat sonu) faaliyetine devam etmiştir¹¹⁸. Bu çalışma, Ereğli Maden Havzası hakkında yapılan hemen hemen bütün neşriyatlarda yer alan ve İngiliz sermayesiyle faaliyet gösterdiği iddia edilen Galata Bankerleri Kumpanyasının tamamen hayal mahsulü olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, başlangıçta Ereğli Kömür Madenlerini işletmek üzere kurulan Ereğli Kömür Madeni Kumpanyasının Osmanlı kömür madenciliğinin gelişmesinde ne derecede rol oynadığı da bir ölçüde belirlenmiştir.

KAYNAKLAR:

1-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.AMD, nr. 19/67, 34/77, 41/9

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.MHM, nr. 396/72.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, D.DRB.HAT, nr. 27/12, 27/13, 27/18, 28/2, 29/1, 29/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, D.DRB.İ, nr. 2/5, 4/1, 4/13, 5/19, 5/53, 5/55, 5/56, 8/27, 8/30, 8/41, 11/7, 13/13; 13/18, 13/21, 13/22, 13/27..

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Darphane Defteri*, nr. 977, 980.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı hümayun*, nr. 197/9882, 20448.A, 240/13417, 375/20448.B, 27871.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 237, 238, 246, 249, 790, 791, 799.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.AMD, nr. 34/77, 41/9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, D.DRB.HAT, nr. 24/15, 24/18, 27/12, 27/18, 27/13, 28/2, 29/1, 29/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, E.MKT.NZD, nr. 286/9, 295/88, 367/72, 61/15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HH.EMK, nr. 1/33, 1/34.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HH.İ, nr. 1/7, 2/24.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HH.MH, nr. 1/5, 6/4, 8/50, 9/28, 9/28.

¹¹⁸ BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 238, s. 21; BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. . 246, v. 89b; BOA, *Hazine-i hassa Defteri*, nr. 252, v. 86a, derkenar.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HH.THR, nr. 1253/74, 1253/78.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HH.VRK, nr. 38/67, 38/79, 38/79.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR.MKT, 67/2, 35/53.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MB, nr. 6/58, 6/91.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ML.MSF, nr. 2093, 2181, 2372, 2854; 2556.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.HH, nr. 35/86.

2- Makale ve Araştırma Eserleri

- Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar*, İstanbul 1934.
- APAK, Kemalettin - Cevdet Aydınelli-Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit Seliloz Basımevi 1952.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1972.
- ENVER, Sadreddin, *Zonguldak Kömür Havzamız*, Eti Bank Yayınından, 1941.
- GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan İslahât Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985.
- İLGÜREL, Mücteba, "Zeytinbirnu'nda bir Demir Fabrikası", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988*, İstanbul 1989, s. 155-164.
- İMER, Hüseyin Fehmi, *Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi*, Zonguldak 1944.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983.
- KAZGAN, Haydar, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, İstanbul 1995.
- _____, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Vakıfbank Yayını, İstanbul 1999.
- KURAL, Orhan-Ramazan Asmatülü, "Türkiye'de Kömür Madenciliğinin Tarihçesi", *Kömür*, İstanbul 1998, s. 1-6.
- KÜTÜKOĞLU, Mübehat ve arkadaşları, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İRCİCA Yayını, İstanbul 1994.

- MURAT, Mualla, *Zonguldak ve Bartın Çevrelerinde Halk Bilimi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- ÖZEKEN, Ahmet Ali, *Ereğli Kömür Havzası Tarihi*, İstanbul 1944.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1809)*, Çeviren Sabri Tekay, Ankara 1987.
- SAVAŞKAN, Bahri, *Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi*, Zonguldak 1993.
- TAK, İsa, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri*, Basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2001.
- TERZİ, Arzu T, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997
- TOGAN, A.Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985.
- YORULMAZ, Şerife, "Türkiye'de Taşkömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)", *Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı, 10-12 Haziran 1998 Bartın-Amasra*, s. 283-298.